

Steiner, Hanuš

Veřejné mínění racionální a manipulované

In: Steiner, Hanuš. *Teoretické problémy propagandy a společenského vědomí*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1968, pp. 79-95

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120210>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IV

VEREJNÉ MÍNĚNÍ RACIONÁLNÍ A MANIPULOVANÉ

Konkrétnější postžení propagandy vyžaduje, aby byla zkoumána v souvislosti s tou stránkou společenského vědomí, která je běžně označována jako veřejné mínění.

Pojmy veřejnosti, veřejného mínění a propagandy jsou nerozlučně navzájem spjaty jako objekt nějaké činnosti, její východisko, výsledek a příslušná činnost sama. Určitý, z hlediska ideologických a propagandistických center společnosti neuspokojivý stav veřejného mínění je východiskem propagandy v tom smyslu, že podněcuje úsilí těchto center (jedinců i organizací) o vyvolání žádoucích změn cestou ideového působení. Specifické kvalitativní a kvantitativní změny ve veřejném mínění jsou cílem propagandy a jejich průběh je zároveň měřítkem její účinnosti.

Výraz „veřejné mínění“ v těchto souvislostech není nahraditelný výrazy „společenské vědomí“ nebo „třídní vědomí“. Od společenského vědomí se odlišuje veřejné mínění tím, že zahrnuje jen jevy nadstavbové, od třídního vědomí tím, že překračuje rozsah názorů určité jednotlivé třídy a že jeho existence není bezpodmínečně vázána na existenci tříd, i když v třídní společnosti ovšem má v podstatě třídní obsah a funkci. Konečně obsahuje pojem mínění i užší specifikaci na určité psychologické a poznávací kvality, které nejsou vyjádřeny širším výrazem vědomí.

1. Mínění

Jako jiné psychické jevy je mínění součástí jak individuálních, tak skupinových vědomí i vědomí společenského. Předmětem individuálního, *soukromého*¹ mínění mohou být nejrůznější jevy, které si individuum uvědomuje jako dosti

¹ Pojmy „individuální“ a „soukromé“ se zde překrývají, i když nejsou totožné. Totéž platí o pojmech „společenské“ a „veřejné“. Výrazem „individuální“ vystihujeme skutečnost, že nějaký jev je vázán na jednotlivce, v protikladu k těm, které jsou vázány na společenské skupiny nebo společnost a jsou tedy jevy skupinovými, příp. společenskými. Výrazem „soukromé“ se označují ty stránky meziosobních, rodinných a sociálních jevů, které nejsou v dané době a danými sociálními skupinami považovány za součást širších společenských vztahů, a proto se vynakají přímému zájmu a přímým zásahům společnosti, jejich skupin a organizací; nejsou tudíž ani předmětem širší sociální komunikace. Veřejnými jsou naproti tomu ty záležitosti, které společenským zájmem a zásahům podléhají a předmět sociální komunikace tvoří. Soukromé tedy není nezbytně vždy úzce osobní a veřejné se nekryje nezbytně s celospolečenským. V dějinách se soukromé a veřejné vyvíjelo jako realita i jako pojem. O změnách soukromé a veřejné sféry viz dále na str. 85 n.

závažné pro sebe, aby k nim zaujalo stanovisko. Mohou to být jak úzce osobní, tak skupinové nebo celospolečenské problémy, které se stanou předmětem soukromého mínění. Otázky, které se stanou předmětem diskuse a hodnocení celých společenských skupin, tj. jen ty, které svým významem překračují sféru úzce osobního zájmu, jsou předmětem veřejného mínění. Každý předmět soukromého mínění (úzce osobní otázky) není zároveň předmětem mínění veřejného. Avšak každý předmět veřejného mínění je zároveň předmětem soukromých mínění velkého počtu (nikoliv nezbytně všech) jednotlivců — členů dané společnosti nebo společenské skupiny. Posuzování veřejného mínění po stránce jeho psychologické kvality je tudíž neodlučitelné od problémů individuální psychiky.

Mínění — v tom významu, v jakém je tohoto slova použito ve spojitosti s adjektivem „veřejné“ — patří podobně jako postoje, psychické zájmy a ideály k dynamickým tendencím duševního života, směřujícím k aktivním zásahům do skutečnosti. Veřejné mínění patří k té části nadstavbového vědomí, kterou proliná sféra vnitřních psychických stavů a procesů. (Srv. str. 61 n.) Věcná zaměřenost mínění je konec konců dána objektivními zájmy svého nositele, je jejich pravdivým nebo nepravdivým odrazem.

Psychologickou kvalitou je mínění příbuzné postoji, který bývá charakterizován jako psychická připravenost k nějaké aktivitě (srv. např. Rubinštejn 130: 661, Doob, 18: 34, Canfield 11: 27). Liší se však od něj tím, že má vždy uvědomovanou poznávací stránku a bývá obvykle slovy vyjadřované. Jen díky slovnímu vyjádření se také může stát veřejným. Postoj může být neuvědomovaný, může být dán nevědomými, iracionálními motivy; představuje vždy zaměřenost, která může, ale nemusí vyplývat z uvědomovaného mínění. V mínění případně převládá objektivní, předmětná, poznávací stránka nad subjektivně dynamickou. Zejména při stanovování závažnějších společenských cílů a ideálů, zejména těch, které se stávají trvalou součástí ideologií, je dynamická zaměřenost subjektu na cíl výsledkem poznávacího a ideologického procesu. Uvědomovaný objekt zaměřenosti a hodnocení je tu primární, psychická dynamika sekundární. Je proto nepřesné definovat každé mínění paušálně jako uvědomovaný či slovně vyjadřitelný postoj, neboť takováto charakteristika navozuje představu o zásadní primárnosti (nevědomého) postoje, který je jakoby dodatečně racionalizován a verbalizován. Definice tohoto druhu svědčí obvykle o antiracionalismu (např. freudovském) svých autorů.

Nijak tím nepolemizujeme proti představě, že pudově emocionální stránka psychiky je svou obecnou kvalitou a energií relativně nezávislá na poznávacím obsahu konkrétních mínění, že je dána předem biopsychickými kvalitami osobnosti a že různé její složky (city, postoje) mohou být spojovány s různými objekty (přesněji: s jejich odrazy ve vědomí), upínat se k osobám, předmětům, ideám různého druhu, „přelévát se“ z jednoho objektu na druhý. Že však osobnost nebo sociální skupina pojme právě to, a ne jiné mínění, je primárně závislé na objektivních sociálních podmínkách a poznávacích schopnostech subjektu, nikoliv na jeho vnitřní psychické dynamice.

Nejasné, v mentalitě zakotvené společenské postoje, vstípené dřívější výchovou a empirií, nesporně ovlivňují tvorbu racionálně zdůvodňovaného mínění. Vztah mezi tradičními společenskými postoji a vznikem a vývojem pozdějších mínění je dialektický při postupném převažování mínění odrážejících novou, měnící se praxi společenského života.

Prosazování a zakotvování nových mínění naráží vždy na značný odpor, jehož zdroj spočívá v řadě individuálně psychologických a sociálně psychologických faktorů. T. W. Adorno vidí příčinu tohoto odporu v sebelásce, „narcismu“ nositele mínění. Subjekt má sklon vidět ve svém mínění součást své osobnosti a považovat každý útok na ně za útok na sebe. (1: 150.)

Z této subjektivně citové stránky mínění vysvětluje Adorno (ve shodě s K. Mannheimem) i odolnost některých neracionálních mínění vůči prokázáním pravdám. Rasové a nacionalistické bludy dovolují např. utiskovaným masám, aby se cítily jako elita a aby se za svou reálnou bezmocnost mstily na „méněcenných“. Vědecká pravda toto uspokojení neposkytuje. Mínění je jim konečně vítanou náhražkou za verifikovatelnou znalost všude tam, kde by bylo třeba zaujmout postoj na základě takové znalosti, kde však proto chybí schopnosti nebo prostředky. Mínění nabízí masám vysvětlení, „kterým lze uspořádat rozpornou skutečnost bez velké námahy“ a mít přitom pocit sebeuspokojení znalce (tamtéž: 155). Adornovy vývody postihují jednu z významných psychologických stránek setrvačnosti a svěřeposti mínění, nikoliv však všechny podstatné stránky. Ani z pozic psychoanalýzy, ze kterých Adorno zjevně vychází, nelze citový vztah individua ke svému mínění jednoznačně označovat jako narcistický. Stejně jak o sebelásku může tu jít o lásku k objektu a identifikaci, jak tomu je v případech, kdy individua zastávají určité mínění proto, že je zastává skupina, již jsou členy (srv. str. 108 n). Podvědomý strach ze ztráty přízně a náklonnosti členů své skupiny dokáže případně přehlušit racionální, poznávací schopnosti individua, přidržuje je k věrnosti starým míněním, i když ztratila logickou přesvědčivost.

Víru ve svou společenskou skupinu uvádí i A. Gramsci jako sílu, která způsobuje, že se člověk z lidu nedává snadno přesvědčit rozumovými argumenty, které s touto vírou jsou v rozporu, byť tyto argumenty byly předneseny někým, kdo stojí rozumově výše než on².

Robert E. Lane a David O. Sears uvádějí ještě další (celkem osm) zdroje rezistence mínění proti změnám, které mají gnoseologickou, individuálně a sociálně psychologickou povahu: setrvávání na nějakém mínění může být spojeno s důležitou pozicí ve veřejnosti, s ekonomickými výhodami, s vírou v autoritu osoby, která je zastává, s dřívějšími zkušenostmi atd. (73: 53). Vcelku potvrzují i tito autoři, že mínění mají svou psychologickou stránkou tendenci k sebeutvrzování a nepohyblivosti.

Třídně společenský důvod rezistence některých prvků veřejného mínění proti změnám spočívá pak v zájmech konzervativních tříd nebo určitých konzervativních skupin uvnitř tříd (včetně tříd ve svém celku progresivních). Tím, že ideologové těchto tříd a skupin disponují prostředky masové komunikace, mají mož-

² „Člověk z lidu se pak domnívá, že se nemůže tolik mýlit, snad jen částečně, jak by mu chtěl namluvit jeho argumentující protivník. Myslí, že sám sice není schopen odůvodnit a rozvinout své vlastní důvody, jak to dovede jeho protivník, že však je v jeho skupině někdo, kdo by to dovedl, a to jistě ještě lépe než jeho protivník. Kromě toho si vzpomíná, že už slyšel někoho vykládat podrobně a soustavně důvody své víry, takže sám tím byl úplně přesvědčen. Nevzpomíná si sice na všechny tyto důvody konkrétně a nedovedl by je opakovat, ale ví, že existují, protože je už slyšel vykládat a protože byl jimi přesvědčen. Fakt, že byl jednou pádně přesvědčen, mu stačí jako důvod k tomu, aby setrval ve svém přesvědčení, i když je nedovede dobře odůvodnit.“ (Gramsci, 41: 62).

nost psychologických kvalit mínění využívat ve svůj prospěch a disponovat tedy do značné míry i tvorbou veřejného mínění.

Vznik a šíření nového veřejného mínění je vázáno na překonání inertnosti mínění. Jeho předpokladem je na jedné straně záměrná teoretická práce ideologů a propaganda, na straně druhé neschopnost dosavadního mínění uspokojit racionální a citové nároky svých nositelů; a to je konec konců důsledkem neadekvátnosti daného mínění měnícím se společenským podmínkám.

Dosavadní výklad předjal už do jisté míry skutečnost, že mínění zahrnuje určitou míru omezení všeobecné platnosti jeho poznávacího obsahu. Tím se mínění odlišuje od obecně přijatých znalostí. Toto omezení je možno chápat:

1. jako neadekvátní postižení objektivní skutečnosti, příp. přímo jako nepravdivost každého mínění;

2. jako hypotetičnost, která je dána částečnou nebo plnou neověřitelností obsahu mínění prostředky, kterými v dané době disponuje buď společnost v celku, nebo zastánci daného mínění;

3. jako spornost, diskutovanost obsahů mínění, danou růzností zájmů jejich nositelů.

V druhém a třetím případě se nevyklučuje možná pravdivost některého mínění. První pojetí vede k pejorativnímu chápání pojmu mínění jako něčeho čistě subjektivního, protikladného pravdě. O každém logickém soudu, který je prohlášen za mínění v tomto smyslu, se vlastně říká, že jeho poznávací obsah je nespolehlivý. Veřejné mínění se pak jeví jako převážně falešné vědomí mas, proti kterému stojí odborné znalosti, ztotožňované četnými autory s míněním vládnoucí „elity“³. Mínění je tu vytrhováno z celkového společenského poznávacího a ideologického procesu jako ryze negativní moment a stavěno proti případně opačně absolutizované znalosti.

Druhé a třetí pojetí odpovídá poznávacímu procesu lépe. Omezenost platnosti mínění tu není absolutní, ale relativní. Je dána přesně vymezenými činiteli, které objektivně na procesy mínění působí, které brzdí, ale neznemožňují postihování pravdy a její obecné přijetí. Takto pojmávané mínění obsahuje zároveň možnost překonání své omezenosti, možnost své přeměny v obecně přijímanou znalost, a to buď v pozitivním smyslu tak, že vývoj společenské praxe a poznání dané mínění posléze potvrdí a umožní jeho obecné rozšíření, nebo negativně, že je vyvrátí. Skutečné procesy konečně bývají méně jednoznačné: v něčem dochází k potvrzení, v něčem k vyvrácení mínění. Rozšíření mínění o třídně společenských otázkách je pak podmíněno výsledky mocensko-politických bojů. S postupným, klikatými cestami konec konců se prosazujícím vítězstvím pokrokových společenských sil prosazují se i pravdivá mínění proti lživým. Rozumí se, že s absolutními a relativními prvky vlastními pravdám obecně.

I když s odvoláním na historicko-společenskou praxi můžeme absolutní relativizování poznávacího obsahu mínění odmítnout jako jednostranné, zůstává pravdou, že mezi převládající psychologickou stránkou mínění a jeho platností je typický rozpor charakteristický pro každé mínění. Psychologická stránka mínění spočívá v tendenci upevňovat se, bránit se proti kritice, absolutizovat se co do správnosti a pravdivosti. Specifikum jeho platnosti spočívá v tom, že jde

³ Tak chápe mínění místy i Hegel. Marx mu vytýká nakaženost „ubohou nadutostí pruského úřednického světa, který ve své byrokratické omezenosti shlíží svrchu na sebe-dávěru subjektivního mínění lidu“ (srv. Marx, 100: 355).

o soud obvykle neplně ověřený a pro ideologičnost zpravidla všeobecně neuznávaný, tedy něco ne zcela jistého, kritizovatelného, relativního.

V procesu uvědomování společenské skutečnosti se uplatňují obě stránky mínění a obou využívají bojující společenské třídy a vrstvy. Svéřeposti mínění a jeho odolnosti proti vnějším vlivům se využívá v obraně proti nepřátelským ideologiím nezakořeněným v masě vlastních stoupenců; relativnosti jeho poznávacího obsahu v kritických útocích proti nepřátelským míněním i ve stálém sebekritickém přehodnocování vlastních názorů.

Sféra skutečné působnosti obou stránek se ovšem nekryje plně s působností, která je žádoucí z hlediska bojujících stran. Svéřepost mínění postihuje do určité míry i sebekritické schopnosti poznání a oslabuje je; a sebekritická skepse, nutná pro rozvoj vlastního poznání, oslabuje více nebo méně jednoznačnost postoje a rozhodnost v boji proti cizím ideologiím.

Vzhledem k vnitřní diferenciaci velkých skupin uplatňuje se psychologická stránka mínění převážně v jejich základní masě (v rámci skupinové mentality), kdežto záměrná činnost poznávací se soustřeďuje u vedoucích představitelů (elit) v rámci ideologie. Nežádoucí ovlivňování poznávacího obsahu mínění jeho psychologickou svéřepostí ohrožuje proto latentně především funkci vedení, kdežto funkci mas ohrožuje bezprostředněji oslabování postojové stránky mínění skepsí a pochybnostmi.

Tato okolnost ve veřejném mínění — daná sociálně psychickými příčinami — má závažné důsledky pro masovou propagandu (agitaci). Dávka skepse vůči pravdivosti vlastních názorů a správnosti vlastních opatření, která je ještě převážně užitečná a prospěšná pro vedení, může se stát převážně škodlivou, je-li přenesena do vědomí masy. Mezi ideologickými materiály, určenými pro úzký okruh rozhodujících vedoucích a věci znalých pracovníků, a materiály určenými pro masovou agitaci bývá proto rozdíl nejen ve způsobu vyjadřování a šíří pohledu, ale také v stupni sebekritičnosti, příp. v postojové jednoznačnosti. Agitační materiály jsou problémově vždy jednoznačnější a přímočařejší.⁴

Pro hnutí, které si činí nárok na vědeckost své ideologie, plyne z toho potřeba, aby — mezi jiným i z tohoto důvodu — pečlivě rozlišovalo mezi teorií a propagandou a nepovyšovalo materiály své masové propagandy na teoretický pramen, jako by vystihovaly plně rozpornou skutečnost nebo byly dokonce schopné nahradit její přímé zkoumání. Sebeuspokojení, které z takového „teoretické“ práce plyne, nemá s objektivním poznáním a vědeckým politickým řízením nic společného.

Ve světle našeho krátkého rozboru lze přistoupit k pokusu o shrnující vymezení pojmu mínění: *Mínění se jeví jako odraz vztahu objektivní skutečnosti ve vědomí nositele, tj. subjektu mínění k subjektu samému. Subjektem může být individuum (individuální, soukromé mínění) nebo menší či větší kolektivy — např. pracovní, profesionální skupiny, třídy, organizace nebo společnost v celku — vyznačující se společnými zájmy (mínění skupinová nebo veřejná). Jádrem mínění je hodnotící soud, posuzující nějakou skutečnost z hlediska zájmů subjektu.*

⁴ Míra tohoto rozdílu není vždy stejná. Dobrý propagandista ji volí v zájmu účinnosti tak, aby odpovídala vyspělosti masy za daných okolností a aby byla adekvátní myšlenkovému obsahu sdělení. Průzkumy se už zjistilo, že na intelektuálně poněkud vyspělejší složky obyvatelstva nepůsobí dobře agitace, která redukuje skutečnost na černo-bílé nebo bezrozporné schéma. Pojednat pouze o jedné stránce věci je agitačně často méně účinné než pohled ze dvou nebo více stránek. (Srv. Hovland — Lumsdaine — Sheffield 51.)

Po stránce své platnosti odlišuje se mínění od obecně přijímaných pravd sporností a diskutovaností svého obsahu. Po stránce psychologické implikuje mínění větší nebo menší citovou angažovanost a dynamickou, postojovou tendenci subjektu ke skutečnosti. Základním vnitřním rozporem každého mínění je rozpor mezi omezenou platností jeho poznávacího obsahu a psychologickou tendencí k její absolutizaci.

2. Veřejnost

Pojem mínění označuje psychický jev, ve spojení s adjektivem „veřejné“ jev sociální, resp. sociálně psychický. Ze nějaké mínění je veřejné (má veřejnou povahu), znamená po jevové stránce, že tvoří společný obsah komunikace mezi lidmi, kteří nemají vzájemných osobních kontaktů. Podstata veřejné povahy nějakého mínění je v tom, že vyjadřuje zájmy nebo dotýká se zájmů společnosti nebo jejich velkých skupin a stává se hybnou silou jejich aktivity.

Stupeň veřejnosti, publicity nějakého mínění závisí tedy na tom, do jaké míry je a) komunikováno, b) přijímáno jako správné a pravdivé a objektivováno v činnosti lidí.

Míra komunikovanosti mínění je odvislá jednak od rozvoje technických prostředků komunikace, jednak od toho, do jaké míry tyto prostředky jsou k dispozici jednotlivým třídám a vrstvám prostřednictvím příslušných organizací a institucí. První okolnost závisí přímo na rozvoji společenských výrobních sil, druhá na ekonomické a právně politické struktuře dané společnosti. Na ní závisí také povaha základních skupinových a společenských zájmů, a tím i ideový obsah sporných mínění dané společnosti. Přijímání nebo odmítání šířených mínění závisí pak na tom, jak dalece jejich obsah je pocítován danými společenskými skupinami jako skutečný výraz jejich vlastních zájmů; a to je opět určováno adekvátností forem propagace mínění stavu vědomí lidí a v poslední instanci adekvátností jejího obsahu společenské praxi.

Míra veřejnosti (publicity) nějakého mínění musí tedy být pohyblivá veličina, závislá nejen na objektivním postavení společenských skupin, ale na řadě sociálních a sociálně psychických faktorů, které mají často historicky krátkodobou trvalost a omezený význam. Nedaří se pokusy vymezovat pojem veřejnosti výčtem relativně neměnných sociálních skupin, které ji mají tvořit, ztotožňovat veřejnost s lidem, s většinou atd.

Pojem veřejnosti má jako zvláštní sociologická kategorie metodické oprávnění jen tehdy, vyjadřuje-li něco jiného než ostatní sociologické pojmy. Specifičnost veřejnosti jakožto sociálního útvaru je úzce spojena s původním významem tohoto slova, s významem obecné přístupnosti a obecného zájmu, na rozdíl od soukromého, tj. obecně nepřístupného a obecnému zájmu se vymykajícího. Ve spojení s míněním se pojmu veřejnosti použilo nejdříve v politickém smyslu pro označení těch tříd a vrstev, které jako objekty veřejné moci uvažují kriticky o jejich opatřeních (a o záležitostech veřejného zájmu vůbec) a představují její protiváhu⁵.

*

⁵ Nejstarším dokladem je použití francouzského výrazu „opinion publique“ v okruhu ministra Neckera za vlády Ludvíka XVI.

Omezíme-li se na společnosti s rozvíjenými prostředky masové komunikace, kdy podle řady autorů skutečné veřejné mínění teprve vzniká⁶, je novodobá veřejnost plodem rozvíjejícího se kapitalismu.

Struktura a funkce veřejnosti v soudobých společnostech je plně pochopitelná jen tehdy, zkoumá-li se jako výsledek předchozího vývoje⁷.

Rozsah i obsah veřejné a soukromé sféry společenského života se mění v závislosti na společenské struktuře.

Ve středověku je veřejná sféra sférou stavovské reprezentace, nikoli diskusních hodnocení. Atributy reprezentativní veřejnosti jsou insignie, šat, účes, způsob pozdravu a jiné znaky, jimiž jejich nositelé veřejně demonstrují svou hodnost. Informační systém slouží kupcům a dvorním kancelářím, omezuje se na vnitřní stavovskou, příp. vnitřní správní oblast a nemá charakter publicity.

Vytváření a dobývání nových trhů mladou buržoazií vede k přeměně městského hospodářství v hospodářství národní a vyvolává potřebu silně centralizované veřejné moci (stálé správy a stálé armády), která svým významem vytlačuje reprezentativní veřejnost. Veřejné se stává synonymem pro státní a soukromníky jsou ti, kteří jsou poddanými této moci. Nových vrchností používají pak tisku jako nástroje správy, informují jím vzdělané stavy poddaných, jakými jsou úředníci, právníci, lékaři, důstojníci, profesori atd., kteří se tak stávají „publikem“. Tato vrstva vzdělanců reaguje aktivně na obsah tisku a uvědomuje si také posleze sebe jako protějšek, protihráče veřejné moci, jako občanskou veřejnost. „Občanskou veřejnost lze především pochopit jako sféru soukromníků, shromážděných v publikum; ti to soukromníci používají posleze vrchnostensky řízené veřejnosti proti veřejné moci samé, aby se s ní dohovořovali o všeobecných pravidlech styku v zásadě privatizované, avšak veřejně významné oblasti zbožního styku a společenské práce“. (Habermas, 42: 38.) Prostředníkem této politické diskuse je veřejné posuzování věcí.

První oblast, ve které toto posuzování probíhá, není ovšem politika, ale literatura a umění vůbec. Konzumy a kritiky těchto hodnot jsou zprvu dvůr, městská šlechta a špičky měšťanstva. Postupně se však vliv dvoru zmenšuje a kulturní veřejnosti se stává město.

Fóra, na kterých se uskutečňuje výměna názorů a mínění, nemají zprvu institucionální a organizované podoby. Při vzniku občanské veřejnosti v Anglii a Francii 17. stol. to byly kavárny, ve Francii také salóny, v zaošlejších Německu plnily tuto funkci do jisté míry (tj. jen mimo oblast politiky) učené společnosti („Tisch-“ a „Sprachgesellschaften“). Institucemi české veřejnosti, která se tvořila koncem 18. a počátkem 19. stol., byly vlastenecké hospody, čtenářské kroužky a různé vlastenecké spolky (např. Maticе česká).

Svěráznost mladé občanské veřejnosti spočívá v tom, že se v ní rozhodující autoritou stává argument, že v ní neplatí výsady urozenosti ani hospodářská závislost. Předmětem jejich diskusí a hodnocení jsou záležitosti, které byly dříve monopolem církevní a úřední autority. Rozvoj tisku a tržního hospodářství přeměňuje filosofická, literární a umělecká díla ve zboží, které ve stejné míře, jak se stává dostupným, stává se i předmětem diskusí a hodnocení kupujících. I když tato dostupnost je omezena faktory kupní síly a vzdělání na menšinu tehdejší společnosti, vede přece k vytvoření zásadně neuzavřeného publika. Negramotnost a pauperismus mas na druhé straně ovšem vylučují přímou komercializaci a nivelizaci kultury (srv. tamtéž: 47–49).

Změnou své funkce se část literární veřejnosti mění ve veřejnost politickou. Předmětem diskusí se stávají otázky absolutistické monarchie a legitimnosti zákonů. Vytváří se politické povědomí, které proti absolutismu formuluje pojem a požadavek obecných a abstraktních zákonů. Posleze se občanská veřejnost učí prosazovat přímo sebe, tj. *veřejné mínění*, jako jediný legitimní pramen těchto zákonů. Její reálná moc se opírá o buržoazní vlastnictví, ale sama sebe si uvědomuje jako *člověka* vůbec. „Rozvinutá buržoazní veřejnost spočívá na

⁶ Otázku vzniku veřejného mínění nelze zaměřovat s otázkou vytvoření výrazu „veřejné mínění“ nebo vzniku teorií veřejného mínění. Výraz, jak už řečeno, vznikl koncem 18. stol. ve Francii, první teorie veřejného mínění v druhé polovině 19. stol. Kdežto veřejné mínění jako *sociální jev* je podle Tönniese, Allporta, Albiga aj. produktem prostředků masové komunikace v městské a industriální civilizaci, podle W. Bauera je mnohem starší, vlastní městským kulturám všech dob, tedy i asijským a antickým.

⁷ Nesmírně podnětné je po této stránce dílo Jürgena Habermase (42), o které se z větší části (pokud se měšťanské veřejnosti týče) oprá následující přehled.

fiktivní identitě dvou rolí soukromníků shromážděných v publikum — jako vlastník a lidí obecně“ (tamtéž: 68).

Konečně *převzetí politické funkce veřejnosti*, přeměna veřejnosti v organizační politický princip vyplývá z té fáze ekonomického vývoje, kdy se oběh zboží a společenské práce definitivně vymaňuje ze státních direktiv. Společenská reprodukce se tím stává v maximální míře soukromou záležitostí emancipované buržoazie. Stát a společnost jsou odděleny.

Další vývoj buržoazní veřejnosti je charakterizován jejím postupným rozšiřováním na nižší, nemajetné a méně vzdělané vrstvy. To je výsledek dalšího rozvoje tisku, gramotnosti a rozšiřování politické demokracie. Tím však veřejnost ztrácí svůj exkluzivní vzdělanostní a třídní relativně homogenní charakter. Nová, širší veřejnost se stává kolbištěm boje protichůdných zájmů a mínění. Z nich se vydává *vládnoucí* mínění za veřejné a jeho panství je pocíťováno menšinami jako útlak. Jestliže představitelé revolučního a pokrokového měšťanstva (Locke, Montequieu, fiziokraté) viděli ve veřejnosti garanta rozumu pro ti moci vůbec (ve skutečnosti proti feudální moci), stěžují si ideologové pozdější liberální buržoazie (Mill, Tocqueville) na nesnesitelný tlak, který prostřednictvím veřejného mínění uplatňuje „ulice“, masa průměrných lidí. Zároveň dochází i ke kapitulaci před rozporností třídních a vrstevových zájmů: „Veřejný zájem“, který se měl automaticky prosadit za vlády veřejnosti, se jeví ve změtí konkurujících partikulárních zájmů bezprostředně nepoznatelným a nemůže proto ani být měřítkem jejich oprávněnosti. Liberálové proto soudí, že nezbyvá nic jiného, než se spokojit s daným stavem a vzájemně se tolerovat v naději, že to povede k postupnému zlepšení společnosti. „Politicky fungující veřejnost už není podřízena myšlence rozpuštění moci, ale má spíše sloužit jejímu rozdělení“ (tamtéž: 150).

Buržoazní společnost předmonopolistické éry se vyznačuje relativně důsledným oddělením státní moci od společnosti, která tvoří soukromou sféru. Vývoj buržoazní veřejnosti je výsledkem rozporů mezi oběma sférami, při čemž veřejnost tvoří součást soukromé oblasti.

Vývoj *monopolistického kapitalismu* je zejména v nejprůmyslovějších zemích charakterizován tendencí k vzájemnému prolínání těchto oblastí:

Na jedné straně zasahuje stát rostoucí měrou do společnosti všude tam, kde zájmové rozpory nemohou už být řešeny pouhým mechanismem trhu a nabývají tak politické povahy. Na straně druhé probíhá i proces nahrazování státní moci inočí společenskou. Společnost se postatňuje a stát pospolečenštuje: Stát vedle své blavní, potlačovatelské funkce přebírá funkci částečné ochrany ekonomicky slabších sociálních skupin, ovlivňuje investiční činnost, přejímá některé služby.

Soukromé monopolní kapitálové společnosti se čím dále tím víc stávají něčím jako nezávislou „veřejnou mocí“ vůči svým podnikům, zaměstnancům i širší veřejnosti. V rámci svých možností poskytují jisté služby a sociální zabezpečení svým zaměstnancům. Jejich vedoucí kolektivy se stávají anonymními, nepřístupnými a neznámými; zaměstnanci jsou k nim vázání jako k instituci, nikoli jako k osobám. Na jejich ekonomické činnosti fakticky závisí stále víc život obyvatelstva po stránce hmotné i duchovní kultury. Je to činnost nejen soukromě výdělečná, ale stává se i politickou, neboť reguluje celá odvětví výroby a spotřeby. Podniky i na venek vystupují jako služby veřejnosti. Průmyslové závody zasahují i do oblastí, které dříve právně i sociologicky patřily do kompetence veřejných institucí: „zakládají veřejné parky, staví školy, kostely a knihovny, pořádají koncerty a divadelní večery, organizují vzdělávací kurzy nebo pečují o přestárlé, vdovy a sirotky“ (H. P. Bahrdt podle Habermase, tamtéž: 170.)

Skutečně soukromá sféra se tím čím dále tím víc sevkrává na okruh rodiny, která se však také postupně jednak vyčleňuje z funkční souvislosti společenské práce (ztratila svou funkci pro výrobu), jednak deprivatizuje v té míře, jak společnost přebírá záruky za existenční zajištění a výchovu jejích členů. Mění se tudíž ve spotřebitele příjmu a volného času, v odběratele veřejně poskytovaných odškodnění a životních pomoci (srv. tamtéž: 172). Rodinné soukromí bez autority dřívějších funkcí rodiny se stává vlastně fiktivním, neboť to, co rodině zbývá, její spotřebitelská funkce, přivádí ji plně pod vliv veřejných a poloveřejných činitelů — producentů materiálních i kulturních statků.

Individua, která jsou tak dokonale integrována do veřejné sféry, ztrácejí pak kritickou schopnost, kterou se vyznačovali soukromníci, tvořící kdysi racionálně uvažující publikum. Na místo publika uvažujícího a posuzujícího nastupuje publikum — konzument prefabrikovaných mínění kulturních i politických. Veřejné uvažování přestává být věcí soukromníků a stává se záležitostí institucí, které organizují formální diskuse autorit o veřejných záležitostech, vystoupení „mozkových trustů“, úvahy filmových hvězd atd. Diskuse sama nabývá tak povahy zboží. Přeměna kulturních statků ve všeobecně přístupné zboží, která byla kdysi

předpokladem vzniku uvažujícího publika, zvrhává se tak v jeho hrobaře. Kupují se nejen kulturní statky, ale i hotové diskuse a úvahy o nich.

Přeměna obsahu kultury ve zboží, pro které se hledá co nejširší odbyt, vede k tomu, že se z ní odstraňuje všechno, co od konzumenta vyžaduje určitou vzdělanostní a kulturní úroveň. Vytváří se masová kultura, která je nejen ekonomicky, ale také psychologicky snadno dostupná. Většinou neobohacuje a nepovznáší, ale baví — v nejlepším případě bez jakýchkoliv následků. Četba knih ustupuje četbě zábavných časopisů a čtení vůbec ustupuje méně náročnému poslechu rozhlasu a televize. Politický tisk ustupuje nepolitickému. Rozšíření veřejnosti, jehož účelem bylo dobytí politických práv pro masu, vyúsťuje v dnešní spotřební („postindustriální“) kapitalistické společnosti v kulturní degradaci a odpolitizování této veřejnosti.

V rámci soudobého vyspělého kapitalismu ztratila tedy veřejnost svou původní základnu, aniž našla novou. Slučováním veřejné a soukromé sféry dochází k rozkladu staré veřejnosti, která plnila funkci prostředníka mezi státem a společností. Tuto funkci přebírají nyní různé instituce, jako svazy, které vznikly v soukromé oblasti, nebo strany, které vznikly v oblasti veřejné. Ty nyní usilují o moc a kontrolují státní aparát. Přitom se ucházejí pomocí prostředků masového styku o souhlas publika. Publicita se tak rozvíjí takřka shora: „slouží k manipulaci publika a je zároveň legitimací před ním. Kritická publicita je vytlačována manipulativní“ (tamtéž: 195).

Degradace veřejnosti zasahuje i život uvnitř politických stran. Roste v nich placený aparát a upadá vliv plén a volených výborů. Parlamenty jsou podřízeny zaparátněným stranám. Přestávají být orgány diskutující veřejnosti a stávají se místy okázalé demonstrace stranicových vůlí, o kterých bylo rozhodnuto neveřejně nejvyššími představiteli jejich placených aparátů. I zde ztrácí tedy publicita svou kritickou funkci ve prospěch demonstrativní.

Subjektivní postoj rozšířené veřejnosti průmyslových kapitalistických společností lze jen zčásti vysvětlit zmíněnou nivelizací vzdělanosti. Druhou stránkou věci je, že společenské vztahy, do kterých je každý jednotlivec v této společnosti a v tomto světě vtážen, stávají se pro něj naprosto nepřehlednými. Rozvoj novodobých výrobních sil umožňuje a reálně vyvolává mezispolečenské styky ve světovém měřítku, kterých lze využít jak pro spolupráci mezi lidmi, tak pro jejich ničení. Průměrný příslušník široké veřejnosti si sice uvědomuje na základě zkušeností posledních desítek let, že jeho existence závisí na vztazích celospolečenského a celosvětového měřítka, ale většinou nevěří ve svůj vliv na ně. Přenechává tyto otázky odborným politikům a státníkům. Jeho postoj vůči státu není v první řadě postojem politické účasti na prosazování politických rozhodnutí, nýbrž postojem žadatele o sociální zabezpečení. Jeho styk se státem se odehrává v oblasti správný a nemá politickou povahu.

V této situaci se stává úkolem politických stran, aby vůbec něco jako politickou veřejnost občas, zpravidla k volbám, vytvářely. Volební boj se přizpůsobuje úrovni nepevné, nejméně informované části obyvательства, neboť její hlasy fakticky rozhodují o výsledku voleb. Je to přizpůsobení nepolitickému, spotřebitelskému postoji, získávání hlasů bez dotčení, ba s využíváním politické nezralosti mas. Politický propagandista ustupuje politicky neutrálnímu propagačnímu odborníkovi, jehož funkcí je, „aby politiku nepoliticky prodával“ (tamtéž: 236).

Pro umělé vyvolanou, manipulovanou „veřejnost“ je přiznačné nikoli veřejné mínění, ale aklamační nálada. Ta není vyvolána apely na politické vědomí, ale na nevědomé sklony a motivy. Od šíření politických programů a politické osvěty se přechází v rostoucí míře k účinné prezentaci vůdců nebo vůdcovských garnitur. Jejich popularita se stává měřítkem pro to, jak dalece vláda má veřejné mínění na své straně. Dochází k jakési obnově feudální reprezentativní veřejnosti na vyšším stupni. Reputace osob získává ve veřejném mínění převahu nad kritikou věcí a idejí. Na tom nemění nic skutečnost, že reputace dnešních buržoazních politických vůdců vyžaduje, aby jim propaganda připisovala vlastnosti jiného druhu než reprezentantům feudálů. Psychologická podstata je táž.

Takto záměrně rozkládaná veřejnost má pro politické „elity“ tu výhodu, že je možno ji použít jako záminky oprávněnosti politických rozhodnutí, která ve skutečnosti byla usnesena bez její účasti. Ideologicky a politicko-právně se udržuje stále fikce veřejnosti jako uvažující a kritické instance, která tvoří základ a záruku (buržoazní) demokracie. Ve skutečnosti se počítá s manipulovanou masou, přes jejíž hlavu se prosazují rozhodnutí politických vůdců a finanční oligarchie v jejich pozadí.

Soudobé propagační techniky, opené o vědecky ověřené psychologické a sociálně psychologické poznatky, umožňují ovlivňovat masu způsobem a v rozsahu, o jakém se propagandistům dřívějších dob ani nesnilo. Vytváření politických a předvolebních nálad se stalo v široké míře věcí odborného působení na nevědomí a ztrácí ideologický obsah. Je v podstatě na stejné rovině bezideovosti nebo ideově primitivnosti a emocionality jako vytváření nálad

konzumentských v obchodní reklamě. Na místo propagandistů ideologií nastupuje nová skupina duševních pracovníků — „techniků slova“, kteří na vytváření veřejného mínění získávají rozhodující vliv.

To, co bylo shora uvedeno, udává celkový tón ve vývoji celospolečenské veřejnosti průmyslově nejvyspělejších kapitalistických zemí. Týká se jejího nejšířšího, buržoazní a maloburžoazní mentalitou ovlivňovaného proudu. Nicméně má manipulovatelnost veřejnosti tohoto druhu své hranice, které jsou dány objektivními životními podmínkami a objektivními zájmy velkých společenských skupin. Udržování mas ve stavu apolitičnosti se může dařit potud, pokud industriální, příp. „postindustriální“ buržoazní společnost je schopna vystupovat jako stát „sociálního blaha“, který zaručuje relativně vysokou míru individuální svobody většině obyvatel nezávisle na vládnoucích ideologických a politických proudech. Ohrožení životních zájmů jednotlivých členů společnosti celospolečenskými ekonomickými a politickými činiteli vede nutně k posílení politického zájmu. Ten bývá v míře, která závisí na řadě konkrétních historických podmínek, jednak demagogicky usměrněn do korýta různých buržoazních a maloburžoazních „radikálních“ hnutí (např. fašistických), jednak vede k racionální kritice stavu společnosti a k posílení skutečných revolučních sociálních sil. Dostanou-li se společenské zkušenosti mas do očitelného rozporu s manipulativní buržoazní propagandou, ztrácí tato svou účinnost.

Menší část buržoazní veřejnosti, tvořená jejími nejlepšími vzdělanci, ostatně nikdy neztratila své kritické schopnosti. Zachovávala si vždy vlastnosti uvažující, kritické veřejnosti uprostřed záplavy manipulované kultury. Vliv těchto skupin, projevující se v menší části prostředků masové komunikace i uvnitř politických stran, zájmových organizací a kulturních institucí, není nikterak zanedbatelný. Je zárukou, že veřejné mínění jako kritická instance (byť v měšťáckém rámci) nikdy zcela nezaniká v moři manipulovaných masových nálad.

Konečně se vytváří v rámci celospolečenské veřejnosti kapitalistické společnosti užší veřejnost opoziční, *proletářsko-plebejská*. Růst třídního vědomí proletariátu, proces přeměny proletariátu z „třídy o sobě“ v „třídu pro sebe“ je v podstatě protichůdný dezintegraci měšťácké veřejnosti. Počátkem tohoto procesu bylo spojení živelných, mentalitních nálad a mínění pracujících mas s kriticko-teoretickým míněním těch příslušníků revoluční měšťanské veřejnosti, kteří se stali objeviteli a teoretickými vyjadřovateli základních zájmů pracujících. Jeho pokračováním je stále vnášení metod tvůrčího myšlení ideologů a teoretiků vědeckého socialismu mezi masy.

Propaganda vědeckého socialismu pozvedává tak příslušníky masy na úroveň kriticky uvažující veřejnosti, zatím co nejšíří proud soudobé západní buržoazní propagandy je nástrojem a výsledkem degradace kritické veřejnosti v manipulovanou masu.

V té míře, v jaké špičky imperialistické veřejné moci se dostávají do konfliktu s životními zájmy lidu, nabývá opoziční, plebejsko-proletářská veřejnost na výše, roste do šířky a ovlivňuje a mění ideologický charakter celospolečenského veřejného mínění.

Marxismus jako racionálně kritický výraz základních zájmů proletářsko-plebejské veřejnosti, je sám o sobě protikladný buržoazní ideologii i pasivní, manipulované apolitičnosti. Pozitivní, integrující a kulturní funkce marxismu se ovšem neuplatňuje bezprostředně a přímočaře v celé proletářsko-plebejské veřejnosti. Jeho primárním úkolem nemůže v třídní společnosti být vytvoření teoreticko-kritického mínění v masovém měřítku, ale příprava politické akce, která teprve pro to vytvoří předpoklady. Než se tak stane, může se pozvedání empirického třídního vědomí na teoretickou úroveň týkat jen zlomku masy. Požadavky bezprostředního politického boje vyvolávají však potřebu takového ideového a psychologického působení, které by přimělo k jednotné činnosti masu celou nebo skoro celou. Relativně jednoduchá agitace, úprava ideologie pro „masový konzum“ nevyspělého publika je tu — vedle propagandy v užším smyslu — naprosto nezbytná. Předpokládá to jisté vycházení vstříc vžitým náladám, vkusu, společenským stereotypům atd. a řízení činnosti masy k cílům, které může ve svém celku pochopit jen ve zjednodušené redukci, nikoli v plné složitosti. Jistá manipulace je tedy vlastní i revoluční propagandě.

Plebejsko-proletářská veřejnost má tudíž jiný vývoj než veřejnost buržoazní. Ekonomicko-sociální podmínky nedovolují proletářské veřejnosti, aby se ustavila v kriticko-racionální podobě jako veřejnost rané buržoazie. Tytéž podmínky bídý a útlaku, které vykořisťované mase vnuly zájem o správu veřejných záležitostí, které jí vtáhly do okruhu veřejnosti, znemožňují jí na druhé straně i přístup k takovému vzdělání, které by jí dovolilo plnit funkci veřejnosti v kriticko-racionální formě. Její vývoj může postupovat ke kritičnosti samostatného, racionálního typu jen od neuvědomělosti přes řadu mezistupňů diferencované uvědomělosti s většími nebo menšími prvky aklamativnosti.

Za daného sociálního postavení mas pracujících je též *institucionalizace mínění* vyjadřujícího jejich zájmy naprostou nezbytností. Jeho vyjadřovateli jsou komunistické a dělnické strany, odbory a jiné organizace a jejich publicistika. I za optimálních podmínek vnitroorganizační diskuse a výměny názorů je v nich vypracování ideové linie a zásadních politických stanovisek převážně v rukou „profesionálních revolucionářů“ — vedoucích činitelů stranického aparátu. Při zatíženosti běžnou výdělečnou činností všech, kteří se profesionálně politikou a ideologií nezabývají, to ani není jinak možné.

Ze sociálního složení proletářských organizací plyne také podstatný rozdíl mezi intelektuální úrovní vedení a mas jejich řadových příslušníků, rozdíl, který je zde daleko markantnější než v organizacích zámožnějších tříd a vrstev, které mají přístup k vyššímu vzdělání. Může se proto stát, že řadoví delegáti sjezdů a konferencí, pléna a volené výbory do předem připravených materiálů vnášejí obvykle jen změny nepodstatného dosahu.

Rovněž zaměřenost na jednotnou politickou činnost mas vyžaduje vysokou míru centralizace a institucionalizace proletářsko-plebejské veřejnosti, umělé řízení veřejného mínění shora. Připuštění vnitroorganizační diskuse a vnitřního ideového boje protichůdných mínění je u revolučních organizací podřízeno požadavku zvyšování jejich akceschopnosti. Potřeba těchto diskusí jako záruka rozvoje vnitřního života organizací cestou aktivní, uvědomělé účasti jejich členských mas na tvorbě a realizaci politických usnesení — na straně jedné — a potřeba omezení diskuse v zájmu jednoty, kázně a akceschopnosti na straně druhé jsou určujícími činiteli rozvoje demokratického centralismu jakožto organizačního principu. Jestliže svobodná diskuse v rámci revoluční ideologie je příznakem fungování racionálně kriticky uvažující vnitroorganizační veřejnosti, obsahuje centralismus sebeosvícenějšího řízení prvky manipulace.

Tyto prvky mohou za jistých objektivních a subjektivních podmínek vést k přímé absolutizaci aklamativní veřejnosti, k pozvednutí aklamativnosti na morálně politický princip. Podobně jak u politicky pasivní spotřebitelské veřejnosti určuje pak i zde reprezentace na úkor ideologie propagandu a publicistiku. Ideologie sice nemizí, mění však svou funkci: z metody tvůrčí analýzy skutečnosti a tvůrčího stanovení prostředků a cílů hnutí stává se sama prostředkem reprezentačním, emocionálně působivým praporem, služkou pro politické zájmy chvíle nebo dané vedoucí skupiny. Nejvýraznějším projevem nahrazení tvůrčí ideologie reprezentativním působením je kult jednotlivých vůdců.

Formálním zachováním ideologie se liší aklamativní veřejnost uvnitř politických organizací od velké aklamativní veřejnosti nepolitické, vytvářené nárazově k volebním a jiným účelům v současných západních průmyslových společnostech. Manipulované mínění tu musí mít jistý ideový charakter, neboť samo členství v organizaci předpokládá ideologický a politický zájem. Politické mínění a umrtvená ideologie jsou však nekriticky přejímány od vedení, v krajním případě od jednotlivého vůdce.

V moderních průmyslově vyspělých buržoazních demokraciích má vytváření aktivní aklamativní plebejsko-proletářské politické veřejnosti poměrně úzké meze. Ty jsou dány jednak zmíněnou celospolečenskou politickou pasivitou, která postihuje do určité míry i opoziční veřejnost; jednak je aklamativní „demokracie“ příliš v rozporu s mentalitou lidu, který je vychováván v demokratických tradicích. Ať se demokratické formy staly sebevíc zástěrkou neomezené vlády buržoazních elit, samy o sobě nejsou diskreditovány a jsou hluboce zakotveny jako normy v celospolečenské mentalitě. Každé hnutí, které chce být masové, musí je respektovat.

Konečně je tu větší nebo menší část členstva, která motivuje svou účast na životě revoluční organizace právě vědeckostí a kritičností jejich ideologických základů. Její vliv, vliv kriticky uvažující vnitroorganizační veřejnosti, brání aklamativnímu konformismu, aby plně ovládl pole.

Rubem aklamativní veřejnosti v ekonomicky a kulturně vyspělých společnostech by musela být jen veřejná moc používající prostředků násilného potlačování proti svým kritikům. Tuto moc však tam představitelé proletářských stran nikdy neměli. Praxe „kultu“ se v nich proto nikdy nemohla zakořenit tak hluboce jako v zemích, kde se strany dělnické třídy dostaly k moci.

Problém *veřejnosti za socialismu* je problémem fungování socialistické demokracie. Jejím předpokladem je kritika a zrušení demokracie buržoazní. Marx provedl kdysi tuto kritiku, když odhalil jako iluzi názor, že emancipace společnosti od vrchnostenské reglementace znamená odstranění moci vůbec a vládu čistého rozumu. Ukázal, že se „politické stavy“ předburžoazní éry změnily pouze ve „stavy sociální“, v třídy kapitalistické společnosti a že se za ideálem občanské svobody skrývají fakticky nové mocenské poměry, jejichž základem

je buržoazní soukromé vlastnictví. Buržoazní společnost znamená emancipaci sféry výrobních a sociálních vztahů jakožto soukromých od veřejné moci státu, nikoli však emancipaci člověka a zrušení moci.

Emancipovaný člověk občanské veřejnosti je ve skutečnosti rozštěpený na veřejného a soukromého člověka (srv. Marx, 120: 380), na občana a vlastníka. Jakožto občan-soukromník, jakožto člen kritické veřejnosti není pak abstraktním člověkem vůbec, nositelem čisté objektivní a rozumnosti — jak se sám sobě jeví ve své ideologii; občan je vždy zatížen vlastníkem. Jeho vědomí je „ideologické“, falešné vědomí. Mínění uvažující veřejnosti buržoazních vlastníků je vždy třídním, buržoazním míněním. Teprve zrušení soukromého vlastnictví může odstranit propast mezi soukromou a veřejnou společenskou sférou, společností a státem. Na místo totožnosti *soukromého vlastníka a člověka* může nastoupit totožnost *občana a člověka*. Vláda nad lidmi může ustoupit vládě nad věcmi, vláda falešného vědomí vědeckému poznání.

Marxovy myšlenky se týkají ovšem jen základních rysů revoluční přeměny veřejnosti při přechodu od třídní společnosti ke společnosti beztřídní. Skutečný proces je složitější a plný rozporů.

Socialistická veřejnost jako pokračovatelka plebejsko-proletářské veřejnosti je nejen dědičkou jejich racionálně kritických, ale též jejich aklamativních prvků; po dlouhou dobu je nadto ovlivněna zbytky veřejnosti buržoazní se všemi jejími stránkami. Splyvání společnosti a státu, vrcholící odumíráním státu, je proces celé dějinné epochy, který neprobíhá přímočaře, obsahuje vedle prvků a etap demokratizace — vrstání veřejnosti do socialistického státu a nahrazování státních orgánů veřejnosti — i protichůdné prvky a etapy byrokratizace, tj. nadřazování státních orgánů nad veřejnost a zbyrokratizování institucí veřejnosti, jak tomu bylo zejména v letech „kultu“. Čím více jsou ohroženy vymoženosti revoluce zahraniční a vnitřní reakcí, tím více je třeba posilovat potlačovatelské prostředky veřejné moci, tím větší je i nebezpečí jejího odcizení společnosti.

Přistupuje-li k tomu kulturní zaostalost mas a bonapartistické tendence vedení, dojde nutně k udržování a rozvoji aklamativní veřejnosti na úkor veřejnosti racionálně kritické. Demokratismus socialistické společnosti se stane převážně věcí papírové deduce z teoretického modelu socialismu, místo aby byl věcí socialistické praxe. Diskuse a boj názorů jsou pak sice kampaňovitě shora organizovány, slouží však jen jako prostředek hledání cest pro realizaci vůle vedení, nikoli též jako prostředek její kritiky. Místo aby demokratický ideál racionálně kritické veřejnosti, odhalený Marxem jako falešný pro *buržoazní společnost*, byl uskutečňován na nové socialistické základně, je odmítán jako přežitek liberalismu. Na jeho místo nastupuje ideál „žulové“ jednoty mas, aklamativně schvalujících a aktivně podporujících politiku vedení. Jde tu tedy o jednosměrné vytváření a usměrňování politické aktivity shora, o vytváření aktivní aklamativní veřejnosti.

Požadavek ztotožnění člověka a občana je za takových podmínek zaměňován požadavkem obětování člověka občanovi. (Ve skutečnosti je případně obětován klice, která svůj zájem povýšila na zájem „celospolečenský“.) Nic divného, že člověk na to odpovídá v rostoucí míře tím, že není občanem, že se stáhne do své soukromé ulity. V zájmu *jejího zachování*, jen na požádání shora, občas vystoupí jako „občan“, jako politicky *pasivní* aklamativní veřejnost. Jednostranné pěstování aklamativně aktivní veřejnosti vede nakonec k veřejnosti aklamativně pasivní.

Za takových podmínek podporují tendenci k zesoukromění individuí i kladné výsledky splňování sociálního programu revolučního hnutí. Úspěšná likvidace vykořisťovatelských tříd vede k tomu, že vnitřní politické problémy ustupují ekonomickým a to postupně oslabuje politické postoje. Socialistický stát nadto přebírá *programové* funkce sociálního zabezpečení svých občanů, tj. daleko komplexnějším způsobem, než tomu je v některých vyspělých zemích kapitalistických. Povědomí spojení mezi politickým úsilím a existujícími sociálními vymoženostmi se může ztrácet (zejména u mladší generace), může vznikat spotřebitelská mentalita, podobná té, kterou známe z vyspělých kapitalistických zemí. Vzniká tendence chápat i *socialistický* stát spíše jako správní než jako politickou organizaci, obracet se na státní orgány spíše jako na poskytovatele samozřejmých sociálních výhod, než jako na orgány, které umožňují účast na plnění jejich politických funkcí.

Vyspělý socialistický řád svou podstatou na druhé straně přímo vyžaduje, aby tendence k rozpadu kriticky uvažující veřejnosti byla v jeho rámci zastavena. Otřesení aklamativní veřejnosti a oživení veřejnosti racionálně kritické po odhalení tzv. kultu osobnosti není náhodný proces. Jde o nastolení souladu mezi objektivní společenskou zákonitostí a způsobem vědomého řízení společenských procesů za socialismu. Tuhy, byrokratický centralismus

a samovláda prostě neodpovídají vyspělému socialismu o nic více než absolutistická monarchie vyspělému kapitalismu.

Systém tuhého centralismu v řízení se musí dostat do konfliktu s objektivní rozmanitostí a rozporností zájmů, které plynou z podstaty socialistické společenské struktury jak v národním, tak v mezinárodním rámci. „Řešení“ zájmových rozporů jejich administrativním a násilným potlačováním a vnučováním „celospolečenského“ nebo „mezinárodního“ zájmu — ve skutečnosti zájmu špiček vlastní nebo i cizí velmocenské stranické a státní byrokracie — musí konec konců vést jen ke ztřeštění potíží. Hrozící stagnace a úpadek mohou být odvráceny jedině hlubokou ekonomickou i politickou reorganizací, která by skoncovala se systémem „kultu“ a prosazovala skutečné celospolečenské zájmy v souladu se zájmy zvláštními.

Ideologie vědeckého socialismu — na rozdíl od liberalismu — nekapituluje před úkolem hledat celospolečenský, veřejný zájem. Neboť při veškeré nyní se objevující a objevované pestrosti zvláštních zájmů — které se rozvíjejí zejména v důsledku přestavb ekonomiky socialistických zemí — vytvořilo odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků základem pro takovou jednotu základních zájmů, která neexistuje v třídních společnostech. Veřejný zájem socialistické společnosti není ovšem prostě totožný s dočasnými, nejbližšími zájmy žádné jednotlivé společenské skupiny, žádná z nich není v postavení, aby jej postihovala pouhou svou mentalitou. Veřejný zájem je neoddělitelný od individuálních zájmů a od zvláštních zájmů společenských skupin a může být postihován jen objektivní společenskou vědou, která zvláštní zájmy poznává, předvidá jejich vývojové tendence a umožňuje takové řízení celé společnosti, které je založeno na jejich harmonizaci. Veřejný zájem za socialismu lze chápat jako stálou harmonizaci zájmů zvláštních v souladu s jejich objektivní hierarchií a vývojem, jak jsou poznávány společenskými vědami.

Poznávání a koordinace zvláštních zájmů není dobře možná, neprojevují-li se zájmy také v podobě subjektivních mínění na venek. Publicita mínění umožňuje tedy poznávat zvláštní psychické zájmy a postoje a hledat zájmy objektivní, které se za nimi skrývají. Pro nositele mínění je možnost publicity mínění prostředkem jejich sebeuplatnění, součástí jejich svobody. Boj svobodně projevovaných mínění o otázkách celospolečenského zájmu cestou racionální argumentace je konečně prostředkem hledání celospolečenského zájmu. Obroda racionálně kritické veřejnosti je proto nejen nutným doprovodem a důsledkem likvidace dogmatické éry, nýbrž je i krajně žádoucí z hlediska dalšího vývoje socialistické soustavy.

Jde ovšem o složitý proces. Funkce vedení organizovat, řídit, usměrňovat činnost mas nemá být oslabena, ale má být postavena na vědeckou úroveň a být zbavena subjektivismu autokratického rozhodování. Zvýšená kritická tendence veřejnosti nemá ohrozit socialistickou kvalitu veřejné moci, ale zajistit její stále sblížování s lidem tím, že povede k respektování bezprostředních zájmů lidí, k odbyrokratizování stranických, státních a veřejných organizací.

Je-li pravda, že socialismus je racionálně a vědecky zdůvodněný program, pak správné fungování racionálně a kriticky uvažující veřejnosti nijak neohroží vědecké řízení, ale napomůže jeho rozvoji; ohrozí jen manipulativní vnučování omezených skupinových zájmů celé společnosti.

Problém spočívá v tom, že racionálně kritická socialistická veřejnost není sama sebou dána existencí socialistických výrobních vztahů, ale že se postupně vytváří z pasivní masy, akklamativní veřejnosti a pouhých prvků veřejnosti racionálně kritické. Proces vytváření takové veřejnosti nemůže být živelny; vyžaduje záměrné ideové a organizační působení.

Podmínky vzniku racionálně kritické veřejnosti jsou organizačně politické i výchovně propagandistické. Zrcadlem obojího je obsah publicistiky. Její přechod od převážně manipulativního ovlivňování k ovlivňování racionální argumentací, od reprezentování a vytváření reputace k věcnému předkládání sporných otázek — byť nedořešených — je pro růst racionálně kritické veřejnosti *conditio sine qua non*.

Tento charakter může publicistika získat plně jen tím, jsou-li v maximální šíři zveřejňována jednání všech organizací a institucí, zabývající se otázkami veřejného zájmu, a nejsou-li tato jednání pouhými manifestacemi „jednoty“, „odhodlanosti“, „síly“ atd., ale pracovními poradami, kde se v boji mínění a zájmů řeší společensky závazné otázky. Obecně uznávaný zákon dialektiky, že boj protikladů je hybnou silou vývoje, se musí i veřejně projevit v publikovaných jednáních nejvyšších stranických a státních orgánů, mají-li tato jednání sloužit jako vzor ostatním společenským organizacím.

Soudobou institucionalizací veřejného života a veřejného mínění nelze rušit, veřejnost nelze vrátit do intimity salónů, kaváren, spolků apod. Je však možno zamezit manipulaci členů organizací a institucí špičkami placeného aparátu, degradaci členů v akklamativní veřejnost. Přijetí závazných usnesení přestává být výsledkem „odsouhlasení“ návrhů placených

funkcionářů, je-li už příprava v rukou volených, samostatně a aktivně pracujících kolektivů a zejména předkládají-li se plénům zásadně nikoli jeden, ale dva nebo více alternativních návrhů na řešení problémů.

Racionálně kritické veřejné mínění není plně jednotné. Tvoří se v různých okruzích veřejnosti odděleně, cestou interní komunikace. K tomu, aby se uplatnilo alespoň tak jednotně v celospolečenské měřítku, aby bylo možno se na ně oprávněně odvolávat při zdůvodňování legitimity těch či oněch opatření veřejné moci, je třeba, aby tyto oddělené okruhy byly spojeny veřejnou komunikací.

Především jde o spojení okruhu formálního, institucionalizovaného veřejného mínění, ovládajícího prostředky masové komunikace, a veřejného mínění neformálního, běžně nepublikovaného, tvořícího obsah soukromých denních rozhovorů. Pro umělou dogmatikou „jednotu“ veřejného mínění je příznačné, že se prakticky uznává jen okruh institucionalizovaného mínění, ke kterému se výběrově přiřazují zásadně souhlasné „ohlasy v masách“. Ve skutečnosti tu jde o roztržení veřejného mínění na oficiálně uznávané (a publikované) a neuznávané (nepublikované, či vlastně publikované šeptavou). Komunikace mezi institucionalizovaným a neinstitucionalizovaným míněním se uskutečňuje rozšiřováním možnosti takových veřejných diskusí, veřejného střetávání názorů, kde se ve zvýšené míře dostává ke slovu neinstitucionalizované mínění. Zvláštní pozornost uvnitř neinstitucionalizované sféry je třeba věnovat mínění vědců a vzdělaných odborníků, které bývá sice neveřejné, ale svou poznávací úrovní má velký společenský význam a může — je-li bráno v úvahu — kladně ovlivnit rozhodnutí socialistických organizací a veřejné moci.

Uvnitř institucionalizované sféry je rovněž okruh osob, členů vládnoucí strany a různých organizací, vyznačující se aktivním, ne však ve všem konformním postojem vzhledem k činnosti a programu svého vedení. Za dogmatismu je mínění tohoto okruhu administrativně potíráno jako „frakční“ a zatačováno do neveřejné oblasti. Možnost jeho zveřejnění rozšiřuje vnitroorganizační výměnu názorů do šířky i do hloubky, vystavuje kritice názory vedení a usnadňuje odhalovat jejich nedostatky dříve, než se rozrostou ve vážné praktické chyby. Zveřejnění nekonformních mínění umožňuje ovšem i vedení, aby na ně veřejně kriticky odpovídalo a vyrovnávalo se s nimi na ideové, nikoli na administrativní půdě. Zastáncům případných škodlivých, nesprávných a nepravdivých mínění bere tím aureolu nučedníků. Názory pravdivými a správnými může obohacovat a korigovat své poznání.

Šíře a hloubka boje rozporných mínění nijak nemusí oslabovat povinnost plnit rozhodnutí přijatá většinou nebo usnesení demokraticky zvolenými vyššími orgány, může však zabránit jejich byrokratickému ustrnutí a ustálení, jakmile jsou praxí překonána. Konečně je možno (a nutno) postavit hráz byrokratizaci vedení a absolutizaci jeho užších zájmů tím, že se organizačně zajišťí rotace, pravidelné střídání pracovníků ve všech, i v nejvyšších funkcích. Je možno ústavou, resp. stanovami omezit časově volitelnost jednotlivců (bez ohledu na zasluzhy, schopnosti a popularitu) tak, aby zásadně nikdo nemohl být tak trvale vyřazen z masy řadových členů společnosti, že by v důsledku toho ztratil cit pro její zájmy a získal „cit“ pro byrokratické administrování a upevňování osobní moci. Na druhé straně by se tím do značné míry zamezilo i kariéristickému podlézání vedoucím osobnostem, protože by se takové počínání prostě nevyplatilo.

Rozvoj racionálně kritické veřejnosti za socialismu je nesmírně složitý proces, který se uskutečňuje v boji proti byrokratizmu a pasivitě, proti přežívající převaze aklamativních metod a jejich nositelům a za nutného respektování celkových vnitřně a zahraničně politických podmínek. Je to však proces nevyhnutelný z hlediska společenského pokroku.

*

Z uvedeného historicko-sociologického přehledu plyne, že absolutně jednotná nebo jednodílná veřejnost je fikce, jejíž původ je v těch právně politických teoriích, které z představy takovéto veřejnosti odvozují legitimitu veřejné moci a oprávněnost jejich opatření. Ve skutečnosti je celospolečenská (celostátní) veřejnost rozdrobena na řadu menších a malých veřejností, soustředěných kolem svých specifických zájmů. Lze mluvit o dělnické, intelektuální, politické, literární, hudební, sportovní, demokratické, stranické atd. veřejnosti. Jedinec může být členem několika takových veřejností. Je ovšem pravda, že historicky a společenský význam těchto veřejností není stejný, že tvoří určitou rozpornou jednotu, v rámci které velká politická veřejnost má dominující postavení, neboť proniká s větší

nebo menší intenzitou společnost celou a určuje ty aspekty jejího vědomí, které jsou nejzávažnější jako motivy celospolečenského vývoje. Relativní jednodušnost velké veřejnosti se uskutečňuje potud, pokud ji spojují otázky společného zájmu tak, že se stávají předmětem celospolečenské výměny názorů. Ve větší míře se to může dít teprve po odstranění feudální roztržitosti, s rozvojem celospolečenského trhu a prostředků komunikace, se zpřístupněním kultury a politiky jako předmětů diskuse a účasti pro široké vrstvy.

Plné jednoty mínění se dosahuje jen zřídka; principiálně možná je vůbec jen v takových otázkách, které se týkají záležitostí nerozporných po stránce třídních a vrstvových zájmů, které vyjadřují. Okruh těchto otázek je v socialistických podmínkách sice mnohem širší než v třídní společnosti, neboť zahrnuje nejpodstatnější problémy ekonomiky a ideologie, ani zde však neobsahuje všechny problémy po všech stránkách (srv. str. 70). Uledovova definice veřejného mínění za socialismu jako „jednomyslného soudu lidu o otázkách společenského života“ (146: 89) podceňuje rozpornost zájmů za socialismu a připomíná dávno odmítnutou teorii bezkonfliktnosti socialistické společnosti. V třídní společnosti je nejen rozpornost, ale přímo vnitřní antagonismus celospolečenského veřejného mínění o většině podstatných otázek společenského života přímo zákonitý.

Veřejné mínění je rozporné nejen tím, že odráží protichůdně objektivní zájmy, ale také tím, že různé jeho složky je odrážejí v různé hloubce. Jen u menšiny členů dané společnosti, u části racionálně kritické veřejnosti, se povznáší mínění na teoretickou úroveň; u většiny, zejména u pasivní a aktivní aklamativní veřejnosti, má povahu empiricko-emocionální s případnými teoretickými prvky, přijímanými z různých zdrojů osvěty a propagandy. Veřejné mínění proto nikdy nemůže nahradit mínění odborné, které je součástí pravdivého, vědeckého poznání; nemůže tudíž být ani zdrojem vědeckosti politiky.

V třídní společnosti se nadto v komplexu celospolečenského mínění projevuje obvykle rozhodujícím způsobem ideologie ve smyslu falešného vědomí. Jen v dobách zosťování třídních antagonismů, při ofenzivním postupu pokrokových tříd proti vládnoucí reakci může celospolečenské mínění ve svém celku nebo v těch či oněch otázkách být charakterizováno převahou opozičního, pokrokového mínění. Není proto možno veřejnému mínění přisuzovat jednou pro vždy takovou či onakou ideologickou kvalitu⁸.

⁸ Dějiny marxistického pojetí veřejného mínění jsou zajímavým svědectvím o tom, jak protichůdně bylo veřejné mínění marxistickými autory v různých dobách chápáno a jak marné jsou pokusy spojovat je jednoznačně s pokrokem nebo reakcí, pravdou nebo nepravdou: Marx a Engels někdy útočili proti nadutosti vládnoucích „elit“, opovrhujících míněním „davů“, někdy proti pochlebování veřejnému mínění, jak je prováděli někteří liberální demokraté. Výrazu „veřejné mínění“ sami používali málo a uváděli jej obvykle v uvozovkách jako pojem, který nemá vědecky vyhraněný význam a kterým se v dobové praxi označovalo s kladným emocionálním nádechem často něco, co mělo pochybnou poznávací hodnotu a reakční společenskou funkci. Marx staví v Předmluvě k prvnímu vydání Kapitálu „předsudky tzv. veřejného mínění“ do přímého protikladu k vědecké kritice (srv. 99: 20) a Engels v dopise Bebelovi mluví o německém „veřejném mínění“ jako o „mínění šosáka u piva“. (Engels 22: 301.) Eduard Urx povznesl toto pojetí r. 1930 jednostranně na teoretickou rovinu, když o „veřejném mínění“ paušálně prohlásil, že je „jednou z forem měšťáckého třídního vědomí, jednou z jeho součástí, a sice onou součástí, kterou vládnoucí třída zasahuje ostatní třídy společenské, hlavně však třídu dělnickou, a ovlivňuje jí“ (148: 554).

V dalším vývoji ovšem pronikají do celospolečenského mínění čím dále tím více pokrokové a pravdivé prvky. Ideologická kvalita veřejného mínění se odchylovala stále více — mezi jiným v důsledku ideologické práce marxistů — od definice, kterou razil marxista Urx.

Ve světle skutečného vývoje účasti sociálních skupin stojících mimo veřejnou moc na posuzování a kritice této moci a záležitostí obecného zájmu vůbec, jeví se pojem veřejného mínění sám o sobě jako ideologicky neutrální.

Společensko-třídní funkce veřejného mínění (celospolečenského) je vnitřně rozporná: obsahuje pokrokové i reakční prvky v proměnných proporcích. Tím, že v něm mohou převládat aklamativní i racionálně kritické prvky, je vnitřně rozporný a proměnný také způsob, jakým veřejné mínění plní svou společenskou funkci a poznávací hodnota jeho obsahu. Vývoj všech stránek veřejného mínění závisí na vývoji sociální struktury v celku a je zároveň hnací silou tohoto vývoje.

*

Pružná definice veřejného mínění, odpovídající všem jeho vývojovým možnostem, musí nutně abstrahovat od jeho historické funkce v dané době i od jeho dobového obsahu. Veřejné mínění v takovém smyslu by se jevilo jako *ta stránka nadstavbových forem společenského vědomí, kterou sociální třídy a jiné skupiny kladně nebo záporně hodnotí a posuzují otázky výkonu veřejné moci a jiné věci společného zájmu a vykonávají tím větší nebo menší morální a politický tlak na své okolí, jehož činnost tím ovlivňují. Historicky proměnnými jsou šíře veřejnosti, její třídní a vrstevné složení, způsoby a instituce jejího fungování, poznávací, ideologická a psychologická kvalita mínění.*

Šíře, aktivita a společenský vliv veřejnosti rostou úměrně s technikou komunikace, ekonomickým a politickým demokratismem společnosti a kulturní úrovní mas. V důsledku nerovnoměrnosti vývoje těchto stránek dosavadních industriálních společností rostla v nich veřejnost rychleji do šířky, než se mohly prohloubit její racionálně kritické schopnosti. Výsledkem je rozštěpení veřejnosti na racionálně posuzující menšinu a aklamativní většinu a rozštěpení publicistiky, forem ovlivňování a propagandy na racionálně kritické a manipulativní.

Jednou ze základních funkcí socialistického demokratismu je, aby postupně odstraňoval toto rozštěpení a pozvedl úroveň nejširších vrstev k racionálně kritické společenské aktivitě. Propaganda může být jedním z prostředků tohoto

V době společného boje všech demokratických sil proti fašismu ukazuje se veřejné mínění jako vhodný prostředek, kterým *komunisté* (nikoli jen *měšťáci*) mohou „zasahovat ostatní třídy společenské“. Obzvláště to pak platí pro země, které nastupují socialistickou cestu vývoje. Dovolávat se veřejného mínění přestává být výsadou buržoazní propagandy a stává se obvyklým i v marxistické politické publicistice. Uledovova práce přináší pak pojetí, které absolutizuje tyto tendence kladného přetváření ideologického obsahu veřejného mínění a povyšuje je na jeho stálou podstatnou kvalitu. Podle A. K. Uledova lze považovat za skutečné veřejné mínění jen to mínění, které je v souladu „se zájmy (objektivními — St.) lidu“ (Uledov tamtéž: 89). Mínění, které tuto ideologickou kvalitu nemá — byť by je i zastávala většina — není prý skutečným veřejným míněním. Uledovovo pojetí veřejného mínění je tak přímým opakem pojetí Urkova.

Obojí chápání nerespektuje mínění jako jev *psychický*, který sice odráží objektivní zájmy svého nositele, avšak naprosto je nemusí vždy odrážet adekvátně. Psychický zájem vyjadřovaný míněním nemusí se plně krýt s objektivním zájmem subjektu mínění, ba může s ním být v ostrém rozporu. Obě tato pojetí nerespektují svébytnost *veřejnosti* tím, že ji ztotožňují s jinými sociálními skupinami: Urx — s buržoazií a jí ovlivňovanými třídami, Uledov — s lidem (Uledov, tamtéž: 77).

úsilí. Jde o to, aby více učila samostatnému myšlení na základě marxistické metody a nevštěpovala jen závěry tohoto myšlení dosažené jinými; aby se nevyhýbala seznamovat veřejnost i s diskusními a spornými otázkami, které řeší bez předběžného stanovení jejího výsledku; aby argumentovala autoritou faktů, nikoliv osob a institucí; aby nesprávná a nepravdivá mínění vyvracela věcným rozborem, uznávala jejich případné kladné prvky a „neodhalovala“ je jen emocionálními výrazy; aby věcně ukazovala nejen obsah lživé propagandy, ale také její manipulativní metody.